

HAL
open science

Urban and Semi Urban Habitat in Former County of Arad in XVIIIth Century

Eugen Ghita

► **To cite this version:**

Eugen Ghita. Urban and Semi Urban Habitat in Former County of Arad in XVIIIth Century. Perspective demografice, istorice și sociologice. Studii de populație. Omagiu profesorului Traian Rotariu la împlinirea vârstei de 65 ani, 2008, pp.263-278. 10.1000/ISBN978-973-610-665-1 . hprints-00442338

HAL Id: hprints-00442338

<https://hal-hprints.archives-ouvertes.fr/hprints-00442338v1>

Submitted on 20 Dec 2009

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

**Habitatul semiurban și urban
în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea***
(Urban and Semi Urban Habitat in Former County of Arad in XVIIIth Century)

Eugen Ghiță

Abstract:

This study submits to our attention some qualitative and quantitative aspects related to urban and semi urban habitat from the former Arad County in the eighteenth century.

If in 1715 there were 6 market towns, at the end of the century were already 15. Based on the conscriptions, urbariums and census, I have tried to detect the evolution of market towns during the entire eighteenth century. Reform policy of the Habsburg absolutism has determined even an economic and demographic increase in the market towns of Arad County. Between those 15 market towns of the county existing in 1787 only Arad had obvious urban characteristics. Here was concentrated 6.15% of the county population.

By comparison with other counties from Transylvania and Hungary, I have pursued to dignify and quantify different aspects of the urbanization degree in the Arad County registered in the eighteenth century. The development of market towns in Arad County has had the same evolution with those of Central and Eastern Europe, because the agrarian character of these localities was predominant.

The evolution towards urbanization was evident along the eighteenth century both in terms of population growth and a great social mobility and also in light of the economic and municipal development. The transformations in the direction of modernization registered during the eighteenth century were the basement of the future process of urbanization of Arad County in the century that has followed.

Keywords: urbanization, Transylvania, Arad County, market towns, XVIIIth century, habitat.

I. Introducere

Înainte de a aborda acest subiect sunt necesare două precizări. Din punct de vedere geografic teritoriul avut în vedere este cel al comitatului Arad așa cum a fost el în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atunci când în componența sa au intrat și două cercuri din comitatul Zarand. În al doilea rând, din punct de vedere metodologic, am urmărit evoluția tuturor așezărilor cu statut de târg din acest spațiu pornind de la un număr inițial, așa cum a rezultat din conscripția din 1715, și ajungând la un număr final de localități și de populație așa cum sunt înregistrate în recensământul iosefin.

* The paper „*Habitatul semiurban și urban în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea*” was published in *Perspective demografice, istorice și sociologice. Studii de populație. Omagiu profesorului Traian Rotariu la împlinirea vârstei de 65 ani / Ioan Bolovan, Cornelia Mureșan, Mihaela Hărăguș (coord.). Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2008, pp. 263-278, ISBN 978-973-610-665-1*

Progresele Europei au fost evidente din toate punctele de vedere în secolul al XVIII-lea. În acest context societatea transilvană a cunoscut la rândul ei evoluții importante atât în ceea ce privește habitatul rural, dar mai ales cel urban. Dacă în ceea ce privește satele lucrurile nu au fost foarte spectaculoase, în schimb orașele au beneficiat mult mai mult de pe urma dezvoltării economice, a creșterii demografice și a tipului de politică inițiat și promovat de absolutismul habsburgic.¹

Înainte de a cuantifica aceste transformări și de a le supune unei analize comparative, consider că este necesară prezentarea diferitelor etape de evoluție a comitatului Arad din perspectiva dinamicii numărului de așezări de-a lungul vremii. Din acest punct de vedere ne sunt de folos numeroasele materiale cu caracter statistic făcute cu diferite ocazii și din diferite motive, de-a lungul secolului al XVIII-lea.

În condițiile înmulțirii lor, diversele informații cu caracter statistic din secolul al XVIII-lea fac posibile pentru această epocă cuantificări demografice și, legat de acestea, o serie de observații pertinente privind formele și evoluția tipurilor de habitat. Conscripții, urbarii, recensăminte au fost făcute cu scopul declarat al autorităților de a avea o imagine cât mai exactă despre supuși, despre starea lor materială, totul cu intenția afirmată de optimizare a actului de guvernare printr-o politică socială cât mai adecvată realităților. Pentru noi, aceste categorii de documente – cu toate neajunsurile lor – sunt importante izvoare cu ajutorul cărora putem obține date importante despre populația vremii, dar putem în aceeași măsură să redescoperim și să reconstituim vechile forme de habitat – orașe, târguri, sate – din fostul comitat Arad. Datele ne sunt de folos să ne formăm în principal o imagine cantitativă, și într-o măsură mai mică una calitativă, despre diverse tipuri de așezări din secolul al XVIII-lea clasificate după criterii economice, juridice, administrative etc. În lipsa unor informații cu caracter exhaustiv, este cu atât mai îndreptățită afirmația potrivit căreia în condițiile în care nu ne putem baza pe exactitatea cifrelor, importantă este semnificația proporțiilor și în aceeași măsură relațiile dintre aceste proporții.²

II. Izvoare & Metodologie

Datele³ cu privire la populație folosite în continuare provin din mai multe conscripții realizate în secolul al XVIII-lea (cele din 1715, 1720 1746-1752), din urbarii din 1771 și din recensământul iosefin. În condițiile lipsei unor informații complete aproximarea populației diferitelor localități am făcut-o folosind factorul de multiplicare 5. O situație distinctă avem pentru recensământul din 1787 deoarece datele avute la dispoziție fac referire la numărul de case care existau în fiecare localitate în momentul respectiv.⁴ În stabilirea unui indice de multiplicare care să reflecte cât mai exact realitatea ne sunt de folos cifrele globale privind comitatul Arad care avea un

¹ Avram Andea, *Habitat și populație în Transilvania în secolul al XVIII-lea, în Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj, 1985, p.132

² *Ibidem*

³ Arhivele Naționale Ungare - *Conscripția din 1715*; Acsády Ignác, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-1721*, Budapesta, 1896, Apud, Geza Kovach, *Al. Roz, Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1977, passim.; Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, Anexe, p. 1-274; DJAN-Arad, *Fond Urbarii și Conscripții*; Nicolae M. Popp, *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, București, 1947, Anexa 1, p. 49-53; Danyi Dezső, Dávid Zoltán, *Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787*, Budapest, 1960, p. 51-55

⁴ Nicolae M. Popp, *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, București, 1947, anexa 1 p. 49-53

număr de 152930 locuitori și un total de 28147 de familii. Cunoscând toate aceste date – numărul de case, numărul de familii și populația totală am ajuns la un indice de multiplicare de 5,89⁵ locuitori pentru fiecare casă și, pornind de aici am stabilit numărul locuitorilor așezărilor recensate în 1787.

Se observă că indicele de multiplicare pentru comitatul Arad este puțin mai mare decât cel pentru întreaga Transilvanie, dar sub al unor comitate din estul Ungariei sau chiar sub media pentru întreaga Ungarie. Interesantă mi se pare „rata de conviețuire” într-o gospodărie în condițiile în care aceasta este de numai 1,08 familii/locuință în comitatul Arad. Chiar dacă ne putem gândi într-o primă fază la un eventual confort locativ datorat acestei rate mici de conviețuire, cred că mai degrabă putem explica aceasta prin faptul că locuințele erau în general mici și sărăcicioase, conviețuirile fiind greu de realizat. Cel mai probabil media aceasta se datorează așezărilor urbane și semiurbane din comitat unde într-adevăr conviețuirile se puteau apropia de media înregistrată în orașele libere regești (1,58 familii/locuință). Statutul locuitorilor dar mai ales calitatea, structura și mărimea locuințelor puteau suporta astfel de conviețuiri.⁶

Tabel 1. Numărul de case, familii și populația pe diferite unități administrative în 1786-1787

Unitatea administrativă	Nr. case	Nr. familii	Total populație	Nr. mediu familii/casa	Nr. mediu membri/fam.	Nr. mediu loc./casa
Arad	25957	28147	152930	1.084	5.433	5.892
Bekes, Csongrad, Csanad	22761	27728	144985	1.218	5.229	6.370
Bihor	52835	61339	317955	1.161	5.184	6.018
Sătmar	23367	26867	134559	1.150	5.008	5.759
Timiș	35724	38861	215545	1.088	5.547	6.034
Ungaria și Croația	1015394	1239716	6702596	1.221	5.407	6.601
Transilvania	242565	272600	1372090	1.124	5.033	5.657
Orașele libere regești	68536	108767	485477	1.587	4.463	7.084

În orice problemă referitoare la habitat se impune o abordare metodologică prin care se are în vedere înțelegerea structurii ierarhice a tipurilor de habitat. Ierarhizarea urban – rural este cea mai generală și cel mai des folosită, însă trebuie avut în vedere faptul că există diferențe, particularități, caracteristici notabile și în interiorul celor două tipuri fundamentale de habitat, diferențe rezultate din poziția geografică a așezărilor, din capacitatea mediului înconjurător de a susține aceste așezări sub aspectul resurselor și din caracteristicile dominante ale regiunii.⁷

⁵ Pentru o cât mai mare rigoare am folosit un număr cu trei zecimale – 5,892 – la determinarea numărului de locuitori pornind de la numărul de case.

⁶ Spre exemplu aceste conviețuiri aveau în orașul Arad valori de 1,27 în anul 1767. Cf. D.J.A.N. Arad, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 5/1767; 4/1768

⁷ *Geografia României*, II, București, 1984, p. 15

III. Habitatul semiurban și urban în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea

La sfârșitul secolului al XVIII-lea comitatul Arad avea următoarea structură administrativă:

- cercul Arad cu 47 de localități din care 7 oppidum – Arad, Ghioroc, Pecica Română, Pecica Maghiară, Radna, Săvârșim, Vărădia de Mureș
- cercul Ineu cu 82 de localități din care 4 oppidum – Buteni, Dezna, Ineu și Sebiș
- cercul Șiria cu 26 loc din care 2 oppidum – Șiria și Sântana Noua
- cercul Zarand cu 27 de localități din care 2 oppidum – Șiclău și Zarand

Tabel 2. Localitățile⁸ comitatului Arad în 1787

Cercul	Nr. sate	Nr. de oppidum ⁹	Total așezări
Arad	40	7	47
Ineu	78	4	82
Șiria	24	2	26
Zarand	25	2	27
Total	167	15	182

Aradul, ca reședință a acestui comitat era așezat în plină câmpie, în dreapta Mureșului, în partea de sud-vest a comitatului. Orașul a beneficiat din plin de evoluțiile și transformările secolului al XVIII-lea, ajungând în decurs de un secol o așezare urbană importantă. De la circa 3000 de locuitori în prima jumătate a secolului XVIII, orașul a crescut ajungând spre sfârșitul secolului la peste 9000 de locuitori. În același timp însă a crescut considerabil suprafața locuită prin extinderea spre nord și vest.

Aradul a fost singurul loc permanent de trecere a Mureșului în această areal de câmpie, astfel că pe lângă funcția militară determinată de poziția strategică deținută și certificată de ridicarea noii cetăți între 1763-1783, orașul a dobândit și o funcție de zonă de schimb, de tranzit, generatoare de activități cu caracter comercial care au fundamentat viitoarea creștere economică, demografică și urbană.⁹

La nivel teoretic, orașul reprezintă forma superioară în evoluția și estetica habitatului prin cel puțin două elemente fundamentale: modul de organizare a teritoriului și funcțiile îndeplinite. Ca sistem economic, geografic, istoric, funcțional el se distinge clar în rândul celorlalte tipuri de așezări. Orașul acționează ca un polarizator al forței de muncă, al bunurilor și resurselor naturale de pe spații care depășesc cu mult perimetrul său de administrare. Structural, o așezare urbană, are o „vatră construită” la care se adaugă teritorii care mărginesc partea construită, acestea fiind folosite în scopuri complementare. Nu în ultimul rând orașul reprezintă o arie de convergență pentru relații și interese reciproce între populația orașului și populația încadrată ariei respective. Vatra inițială a orașului era clar delimitată în secolul al XVIII-lea fiind situată în jurul cetății reconstruite la începutul secolului și poziționată într-un spațiu restrâns din dreapta Mureșului, spațiu care apoi s-a extins în permanență spre nord și spre vest. Ca așezări de tip urban, orașele reprezintă tipuri spațiale distincte, cu o densitate sporită a populației, având construcții specifice și o poziție aparte în plan teritorial determinată de

⁸ Pe lângă aceste localități mai existau încă 25 de sălașe atestate în document. Vezi Nicolae M. Popp, *op. cit.*, p. 53

⁹ Octavian Mândruț, Aurel Ardelean, Elena Grămesu, Rolul condițiilor fizico-geografice în evoluția populației și așezărilor umane din județul Arad, în *Ziridava*, X, 1978, p. 182-183

multitudinea de funcții care face să graviteze în jurul lor un anumit teritoriu.¹⁰ Orașul Arad era centrul administrativ al comitatului, era un important centru de jurisdicție religioasă ortodoxă, era cel mai important centru meșteșugăresc și comercial al zonei și avea evident populația cea mai numeroasă între așezările comitatului.

Din evul mediu orașele dobândesc atribuții economice, administrative, sociale, religioase, culturale, fapt ce le diferențiază tot mai clar de sate. Baza economică a dezvoltării și întăririi orașelor din feudalismul dezvoltat o constituiau meșteșugurile – tot mai pregnant separate de agricultură – organizate în bresle, care domină și influențează viața de ansamblu a orașelor și în același timp intensifică legătura acestora cu satele prin necesarele schimburi de produse între părți. Prin această forță economică, prin funcțiile multiple și mijloacele cu care acționează în organizarea teritorială proprie și în cea din hinterland, orașele au contribuit în cadrul rețelelor de așezări omenești la realizarea unei coeziuni administrativ-teritoriale și a unei interdependențe sporite. Râurile, drumurile comerciale, vămile, așezarea geografică au potențat factorii urbigeni¹¹ cu rol determinant – meșteșugurile și comerțul – în nașterea și dezvoltarea orașelor apărute în evul mediu din foste sate în umbra cetăților mai vechi.

Din secolul al XVIII-lea orașele parcurg un proces de detașare edilitară, rezidențială, economică și funcțională față de sate. Progresul economic, urbanistic, social a creat o bază pentru îndeplinirea sarcinilor de ordin administrativ și nu numai, care reveneau orașelor.

Creșterea populației este un indicator privind gradul de urbanizare al unei așezări. Aceasta este, în orice caz, o condiție necesară, dar nu întotdeauna suficientă. Complexitatea multiplelor funcții ale orașului nu se poate evidenția doar printr-o abordare unilaterală ca cea privind strict numărul populației. Nu doar numărul populației definește o așezare urbană ci caracterul și funcțiile sale. Orașele din centrul și estul Europei aveau un caracter agrar sau mixt într-o proporție mai mare ca orașele din vest.¹² Urbanizarea înseamnă în primul rând dobândirea unui statut administrativ și juridic nou ca rezultat al valorificării spațiului într-un mod diferit de cel al așezărilor rurale. E vorba în principal de o anumită estetică arhitecturală – incluzând aici case, monumente, spitale, teatre, hanuri, instituții administrative, religioase, judecătorești, militare¹³ etc. – de o viață intelectuală, de o creștere a confortului, de o anume stratificare socială și, dar mai ales de o diversificare a activităților umane. Până la urmă caracterul predominant al unor activități tipice – meșteșuguri și comerț – a conferit orașelor o funcționalitate și un destin diferit de cel al satelor și tocmai de aceea acest criteriu este de multe ori eficient în încercarea de a determina diversele tipuri de habitat¹⁴ cu atât mai mult cu cât orașele secolului al XVIII-lea, cel puțin în centrul și răsăritul Europei nu s-au rupt definitiv de agricultură.¹⁵

Cazul orașului Arad se încadrează acestui tip de evoluție, secolul al XVIII-lea marcând evoluția clară în sensul urbanizării și a detașării tot mai accentuate de celelalte „oppidum” ale comitatului. Există numeroase informații sau documente care

¹⁰ Vasile Cucu, *Geografia așezărilor rurale*, Târgoviște, 2000, p. 39; *Geografia României*, II, București, 1984, p. 122;

¹¹ *Ibidem*, p. 129-131

¹² Luďa Klusakova, *The Asymmetry of Urban Growth*, în *Historická demografia*, nr. 15, Praha, 1991, p. 90

¹³ Alexa Csetri, Ștefan Imreh, *Aspecte ale situației dezvoltării orașelor din Transilvania (1786-1848) în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”* seria Historia, XI, fasc. 2, 1966, p. 71

¹⁴ Avram Andea, *op.cit.*, p. 140

¹⁵ Alexa Csetri, Ștefan Imreh, *op.cit.*, p. 68

demonstrează cu prisosință acest lucru, fie că ne referim la pavarea străzilor,¹⁶ la serviciul de pază și ordine,¹⁷ la sistematizarea străzilor,¹⁸ la spitalul orașului,¹⁹ la problemele cerșetorilor,²⁰ la fabricile din oraș²¹ etc. pentru a aminti doar câteva din lucrurile care făceau diferența în secolul XVIII.

Tocmai pentru că agricultura a rămas un sector important în economia urbană multe orașe mici nu au de fapt o imagine urbană. Nu întâmplător unii călători occidentali în Ungaria sfârșitului de secol XVIII nici nu sesizau diferențe semnificative între orașe și alte tipuri de așezări. Orașele mici par să fi fost o caracteristică a spațiului central și est european. Cauzele erau multiple mergând de la lipsa din ierarhie a acelor „top categories”²² până la evidențierea faptului că funcțiile urbane erau limitate și nedezvoltate. În acest sens unele orașe aveau de fapt un caracter semiurban, exemplificat de ponderea producției agricole care exista și, în unele cazuri, chiar domina economia. Din acest punct de vedere celelalte târguri ale comitatului au rămas mult mai mult atașate de activitățile agricole și tocmai de aceea funcțiile urbane aproape că nu erau prezente. Într-o primă accepțiune statutul de oppidum reprezintă în fond tranziția între sat și oraș, creșterea activităților cu caracter lucrativ fiind un indicator al caracterului urban al unei așezări. Pe de altă parte se consideră că târgul este un exemplu special de oraș caracterizat de faptul că activitățile agricole sunt cuplate cu cele meșteșugărești și manufacturiere. Acest fapt e valabil și pentru târgurile din comitatul Arad în secolul XVIII cu mențiunea că tranziția spre statutul de oraș s-a realizat mult mai repede și mai evident în cazul Aradului decât în celelalte așezări de acest tip.

În înțelegerea evoluției urbane din secolul XVIII nu trebuie pierdut din vedere faptul că secolul anterior a reprezentat o perioadă de declin urban în Europa centrală, populația în orașe a stagnat, unele orașe chiar dacă erau centre de schimb, nu s-au extins ori dezvoltat în mod semnificativ, iar economia urbană și-a păstrat caracterul medieval.²³

Tranziția spre modernitate a fost mai înceată și mai puțin intensă în centrul și estul Europei față de vestul continentului privind structura și funcțiile așezărilor urbane. Inegalitățile dintre regiuni sunt vizibile dacă analizăm poziția, rolul orașelor în societate, influența lor politică și economică. În Europa centrală au prevalat orașele mici și mijlocii.²⁴ În Ungaria și Transilvania unele orașe mici și-au augmentat funcțiile de piețe regionale, centre administrative și religioase, iar altele au rămas cu o populație agrară cu o structură socială puțin diversificată și cu funcții limitate.²⁵ De exemplu la 1780 existau 61 de orașe în Ungaria și doar 8 în Transilvania, numărul târgurilor fiind de asemenea la fel de disproporționat: 431 în Ungaria și doar 70 în Transilvania.²⁶

¹⁶ *Ibidem*, p. 72; D.J.A.N. Arad *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 4/1787; 11/1791

¹⁷ *Ibidem*, dosar 4/1779; 2/1784

¹⁸ *Ibidem*, dosar 4/1793

¹⁹ *Ibidem*, dosar 17/1788; 5/1790

²⁰ *Ibidem*, dosar 22/1789

²¹ *Ibidem*, dosar 2/1756; 2/1758

²² Vera Bacskai, *Small Towns in Eastern Central Europe*, în vol. *Small Towns in Early Modern Europe*, ed. Peter Clark, Cambridge, 1995, p. 78

²³ În 1500 în viitorul Imperiu habsburgic existau 10 orașe cu 5000 de locuitori și 8 cu peste 10000 de locuitori, iar peste 200 de ani situația era prea puțin schimbată deoarece erau 14 orașe cu 5000 de locuitori și tot 8 orașe cu peste 10000 de locuitori. Vezi Vera Bacskai, *op. cit.*, p. 79-81

²⁴ Lud'a Klusakova, *op. cit.*, p. 82

²⁵ Vera Bacskai, *op. cit.*, p. 89

²⁶ *Ibidem*, p. 82

Asimetria creșterii urbane, ca problematică, a preocupat și preocupă istoricii de ieri și de azi mai ales dacă se are în vedere judecata conform căreia creșterea urbană reprezintă unul din multiplele aspecte ale studiului comparativ al apariției societăților moderne în diferite regiuni ale Europei.²⁷ Afirmția e acoperită de adevăr însă pentru a putea înțelege decalajele trebuie să cunoaștem nu doar determinările demografice, economice ci și evoluțiile istorico-geografice, care de multe ori au impietat asupra dezvoltării așezărilor urbane în regiuni întregi. Nu întâmplător atunci când constrângerile au dispărut s-au creat, în paralel, premise favorabile pentru dezvoltarea habitatului urban și nu numai, cea mai clară dovadă în acest sens fiind întreaga evoluție a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea.

În Arad la 1787 existau 15 localități cu statut de oppidum. Dintre ele doar Aradul avea un caracter urban evident, celelalte putând fi eventual încadrate în rândul așezărilor cu caracter semiurban. Unele târguri nu se deosebeau de sate nici măcar din punct de vedere demografic, ba dimpotrivă, aveau o populație mult mai mică. De exemplu târguri precum Dezna, Săvârșin, Vărădia aveau în 1787 sub 1000 de locuitori, mult mai puțin ca unele sate precum Șimand, Socodor sau Covăsânț care aveau peste 2000 de locuitori. Totuși pentru că în aceste târguri s-au aflat în secolul XVIII germenii unor viitoare orașe cred că este îndreptățit să considerăm că locuitorii acestora aparțin habitatului semiurban.

Tabel 3. Târgurile din comitatul Arad în 1787 cu numărul de case și populația

Târgul	Nr. case	Populație	% din populația târgurilor	% din populația comitatului
Arad	1597	9410	26.09	6.15
Șiria	719	4236	11.74	2.77
Pecica Română	638	3759	10.42	2.46
Pecica Maghiară	515	3034	8.41	1.98
Ghioroc	204	1202	3.33	0.79
Sântana	361	2127	5.90	1.39
Șiclău	359	2115	5.86	1.38
Ineu	353	2080	5.77	1.36
Zarand	208	1226	3.40	0.80
Buteni	314	1850	5.13	1.21
Sebiș	210	1237	3.43	0.81
Radna	242	1426	3.95	0.93
Dezna	160	943	2.61	0.62
Săvârșin	143	843	2.34	0.55
Vărădia de Mureș	99	583	1.62	0.38
Total	6122	36071	100.000	23.59

O dovadă în plus a importanței Aradului în tot secolul al XVIII-lea este faptul că aici erau concentrate cele mai importante resurse ale comitatului atât din punct de vedere demografic cât și economic. Practic, în 1787, un procent de 26,09% din totalul populației urbane și semiurbane a întregii unități administrative se afla în oraș. De asemenea în Arad se aflau 6,15% din totalul întregii populații a comitatului, procentul reprezentând cea mai consistentă parte din totalul de 23,59% locuitori ai târgurilor din comitatul Arad. Prin comparație ponderea populației, doar din orașele libere regești, era

²⁷ Lud'a Klusakova, *op. cit.*, p. 77

în întreaga Transilvanie de 4,93%, în timp ce procentul populației din toate așezărilor urbane și semiurbane a fost de 12,92%.²⁸ Din acest ultim punct de vedere gradul de urbanizare în fostul comitat Arad era aproape dublul celui înregistrat în Transilvania.

Situația nu a fost totdeauna la fel pentru că la începutul secolului procentul așezărilor urbane și semiurbane în comitatul Arad și în Transilvania erau mult mai apropiate ca valoare numerică – 20,40% respectiv 16,54%.

Tabel 4. Populația târgurilor și orașelor în comitatul Arad și în Transilvania în secolul al XVIII-lea

Unitatea adm.	Comitatul Arad					Transilvania	
	1715	1720	1746-1752	1771	1787	1698-1727	1786
Populație târguri	2370	2485	8750	14975	36071	16107 familii	186565 locuitori
Populație totală	11615	11345	44940	86350	152930	97381 familii	1443371 locuitori
% populație târguri	20,40	21,90	19,47	17,34	23,59	16,54	12,92

Studiind tabelul se observă că, în termeni matematici, gradul de urbanizare a cunoscut o mică apreciere – de la 20,40% la 23,59% în cazul comitatului Arad și o aparentă depreciere de la 16,54% la 12,92% în cazul Transilvaniei. Calitativ însă habitatul urban și semiurban a cunoscut în ambele cazuri o dezvoltare din punct de vedere funcțional și edilitar. O posibilă explicație a declinului procentual în cazul Transilvaniei ar putea fi creșterea demografică mai accelerată în lumea rurală – 303% mai multe familii, spre deosebire de cea urbană – 262% mai multe familii, în interval de aproape un secol.

Un alt indicator al „gradului de urbanizare” este reprezentat de numărul de așezări cu statut de târg din totalul așezărilor existente la un moment dat.

Tabel 5. Numărul de târguri de-a lungul secolului al XVIII-lea în comitatul Arad

Unitatea administrativă	1715	1720	1746-1752	1771	1787
Număr târguri	6	6	8	10	15
Total așezări	129	133	169	187	182
%	4,65	4,51	4,73	5,34	8,24

Din tabel se observă că în teritoriul comitatului Arad, în forma sa din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „târgurile” au reprezentat totdeauna peste 4,5% din totalul așezărilor, cu un nivel maxim de 8,24% atins spre sfârșitul secolului. De la cele 6 târguri înregistrate în 1715 s-a ajuns la un număr de 15 în timpul recensământului iosefin.

Statistica următoare ne ajută să ne formăm o imagine sintetică despre ponderea orașelor și târgurilor în alte comitate.

²⁸ Avram Andea, *op. cit.*, p. 139

Tabel 6. Procentul târgurilor și orașelor în unele comitate și în Transilvania la începutul și la sfârșitul secolului al XVIII-lea²⁹

Unitatea administrativă	1698-1727	1786
Alba	5,23	7,37
Turda	2,38	2,11
Cluj	1,53	3,81
Hunedoara	1,44	1,39
Media în comitatele din Transilvania	1,96	-
Media în Principatul Transilvaniei	2,70	2,83

La începutul secolului al XVIII-lea, cu 4,65% târguri din totalul localităților, comitatul Arad se situa peste majoritatea comitatelor transilvane unde proporția cea mai mare exista în Alba – 5,23%. Procentul este mai mult decât dublu față de media înregistrată în toate comitatele Transilvaniei și aproape dublu față de media principatului Transilvaniei.

Situația a rămas aproape neschimbată și la sfârșitul secolului cu mențiunea că cele 8,24% târguri din comitatul Arad reprezentau aproape triplul mediei orașelor și târgurilor din totalul localităților Marelui Principat al Transilvaniei. Proporția orașelor și târgurilor în comitatul Arad la 1787 era de 1 la 11,13 localități.

Tabel 7. Numărul mediu de localități pentru o așezare urbană și semiurbană în comitate din Transilvania și Ungaria în anul 1786-1787³⁰

Unitatea administrativă	Nr. târguri și orașe	Nr. sate	Nr. localități pt. o așezare urbană/semiurbană
Arad	15	167	11,13
Timiș	5	180	36
Bihor	21	448	21,3
Maramureș	5	135	27
Sătmar	16	245	15,3
Hunedoara	6	424	70,6
Solnocul Interior	3	272	90,6
Sibiu	9	126	14
Transilvania	74	2530	34,1
Ungaria	731	13329	18,23

Aceste raporturi rezultate în urma analizei comparative a numărului de orașe, târguri și sate repartizate pe diferite unități administrative reprezintă o modalitate prin care se poate măsura gradul de urbanizare, putem avea o imagine exactă, dar nu neapărat esențială care surprinde în principal aspectele cantitative, proporțiile strict numerice între habitatul urban, semiurban și rural.³¹ Pe lângă comparațiile cu alte comitate e de reținut faptul că Aradul avea o medie superioară mediilor înregistrate în Transilvania și Ungaria.

Tabelul următor conține informații despre evoluția demografică a localităților care în secolul al XVIII-lea au avut statut de „oppidum”. Toate cele 6 târguri existente

²⁹ *Ibidem*, p. 134 -135. Am ales acele comitate, pentru comparații, care aveau un număr de așezări cât de cât apropiat de cel înregistrat în comitatul Arad: Turda cu 168, Alba cu 248, Cluj cu 196 și Hunedoara cu 277 localități.

³⁰ Dezső Dany, Zoltan David, *op. cit.*, p. 50; Avram Andea, *op. cit.*, p. 135

³¹ *Ibidem*, p. 136

la 1715 au cunoscut o creștere considerabilă de-a lungul secolului. Situația este valabilă și pentru localitățile care au devenit târguri în diferite momente ale secolului.

Procentul populației acestor târguri a cunoscut unele oscilații în secolul al XVIII-lea. De la 20-22% la începutul perioadei s-a ajuns în 1771 la 17,34% pentru ca apoi să fie de 23,59% în 1787. O evoluție interesantă este cea a creșterii populației târgurilor în comitatul Arad. De la 2370 locuitori în 1715 s-a ajuns la 36071 în 1787, aceasta însemnând o creștere de peste 15 ori. În același interval de timp populația orașelor și târgurilor Transilvaniei³² a crescut de 2,62 ori. Rezultă din aceste cifre că în comitatul Arad a avut loc o „accelerare” a gradului de urbanizare – cu toate limitele sale – mult mai mare decât în Transilvania.

Tabel 8. Târgurile din comitatul Arad și populația acestora în secolul XVIII

Anul	1715		1720		1742-1752		1771		1787	
	Înscriși	Pop.	Înscriși	Pop.	Înscriși	Pop.	Înscriși	Pop.	Case	Pop.
Arad	112	560	169	845	747	3735	1070	5350	1597	9410
Șiria	112	560	46	230	233	1165	489	2445	719	4236
Pecica Română	*	*	*	*	175	875	236	1180	638	3759
Pecica Maghiară	*	*	*	*	*	*	165	825	515	3034
Ghioroc	*	*	*	*	30	150	71	355	204	1202
Sântana	*	*	*	*	*	*	256	1280	361	2127
Șiclău	23	115	26	130	365	1825	297	1485	359	2115
Ineu	27	135	114	570	259	1295	198	990	353	2080
Zărand	53	265	44	220	177	885	193	965	208	1226
Buteni	30	150	41	205	167	835	205	1025	314	1850
Sebiș	26	130	23	115	65	325	159	795	210	1237
Radna	116	580	107	535	72	360	227	1135	242	1426
Dezna	14	70	14	70	48	240	83	415	160	943
Săvârșin	29	145	7	35	20	100	63	315	143	843
Vărădia de Mureș	54	270	17	85	22	110	53	265	99	583
Total	596	2980	608	3040	2380	11900	3765	18825	6122	36071
Total populație	11615		11345		44940		86350		152930	
Locuitori târguri	2370		2485		8750		14975		36071	
% locuitori târguri din total populație	20.40		21.90		19.47		17.34		23.59	

Notă: Pentru localitățile notate cu asterisc * nu există date sau așezările nu erau întemeiate la momentul respectiv. Literale îngroșate din dreptul târgurilor marchează momentul în care sunt atestate ca având acest statut.

³² *Ibidem*, p. 137-139

Tabel 9. Populația urbană și semiurbană în comitatul Arad și în Transilvania în secolul al XVIII-lea

Unitatea administrativă	Populație 1698-1727	Nr. orașe și târguri	Populație 1715	Nr. orașe și târguri	Populație 1787	Nr. orașe și târguri	% creștere populației
Arad	-	-	2370	6	36071	15	1521%
Transilvania	16107 familii	67	-	-	42277 familii	74	262%

Acest lucru este dovedit și de faptul că procentul populației rurale în comitatul Arad – 76,41% – era mai mic decât al oricărui comitat transilvan. Clujul avea în 1787 un procent de 78,64% populație rurală, iar media în Transilvania era de 87,07%.³³

Tabel 10. Procentele populației rurale în comitatul Arad și în Transilvania în secolul al XVIII-lea

	1698-1727	1715	1786-1787
Arad		79,64	76,41
Cluj	70,18		78,64
Alba	85,79		80,33
Hunedoara	94,75		96,06
Turda	82,48		89,69
Media în comitate	89,42		
Media în Transilvania			87,07

Observații interesante se pot desprinde și din comparații între subunitățile administrative ale comitatului Arad.

Cele 7 târguri din cercul Arad reprezintă 14,89% din totalul localităților subunității administrative în 1787, mult mai mult decât în oricare alt cerc din comitat. La polul opus din punct de vedere al procentului târgurilor se află cercul Ineu cu doar 4,88%.

În ceea ce privește populația urbană și semiurbană cifrele cunosc mari deosebiri de la un cerc la altul. În cercul Arad 42,77% din totalul populației locuia în cele 7 târguri, același procent fiind de doar 10,82% în cercul Zarand. Pe lângă poziționarea lor la câmpie, unde așezările erau mai mari, situația se explică și prin faptul că orașul Arad era cea mai importantă localitate din întreg comitatul, iar populația era cel puțin dublă față de oricare altă așezare.

Tabel 11. Procent târguri ca localități și populație în cele 4 subunități administrative și în comitatul Arad la 1787

Cercul	Nr. localități rurale	Total case la sate	Populație sate	Nr. Târguri	Total case în târguri	Pop Târguri	Total case în unit. adm.	Total populație în unitatea ad-tivă	% târguri din totalul localităților comitatului	% locuitori târguri din subunitatea ad-tivă
Arad	40	4600	27103	7	3438	20257	8038	47360	14.89	42.77
Ineu	78	5654	33313	4	1037	6110	6691	39423	4.88	15.50
Șiria	24	4605	27133	2	1080	6363	5685	33496	7.69	19.00
Zarand	25	4674	27539	2	567	3341	5241	30880	7.41	10.82
Sălașe		302	1779				302	1779		
Total	167	19835	116868	15	6122	36071	25957	152939	8.24	23.59

³³ *Ibidem*

În comitatul Arad erau însă și târguri cu populație destul de mică, sub 1000 locuitori (Dezna, Săvârșin, Vărădia). Cu o medie de 2404 locuitori pentru un târg comitatul Arad se află destul de mult peste media de 1773 locuitori pentru un târg înregistrată în Transilvania.³⁴ Dacă însă ne raportăm la media locuitorilor târgurilor împreună cu cei din orașele libere regești atunci situația devine mult mai apropiată din punct de vedere numeric 2404 respectiv 2519 locuitori.

Tabel 12. Populația târgurilor și orașelor din Transilvania și din Comitatul Arad în 1787

Locuitori	Nr. târguri	Nr. orașe libere regești	Locuitori târguri	Locuitori orașe	Media locuitori târguri	Media locuitori orașe	Media locuitori târguri și orașe
Transilvania	65	9	115284	71281	1773	7920	2519
Comitatul Arad	15	-	36071	-	2404	-	2404

Pe de altă parte, ca pondere demografică, Aradul avea în 1787 peste 9000 de locuitori, mult deasupra unor orașe libere regești precum: Alba cu 4777 locuitori, Turda cu 4566 locuitori și Oradea cu 4245 locuitori³⁵ fiind chiar deasupra mediei de 7920 locuitori pentru orașele libere regești din Transilvania sau media pentru întreaga Ungarie care era de 7139 locuitori.³⁶

Distribuția târgurilor din comitatul Arad pe unitățile de relief ne demonstrează faptul că zona de șes a favorizat apariția și dezvoltarea așezărilor mai mari. Un număr de 12 târguri se aflau în teritoriul de câmpie și doar 3 în arealul de deal și depresiune. În aceeași logică 11 așezări semiurbane se găseau în secolul al XVIII-lea pe cursul unor râuri (Mureș, Criș) și văi mai mici, valorificând resursele oferite de acestea, iar celelalte 4 târguri se găseau în zonele de contact sau în interfluvii.

IV. Concluzii

Studiul de față aduce în atenție câteva aspecte cantitative și calitative în legătură cu formele de habitat urbane și semiurbane din fostul comitat Arad de-a lungul secolului al XVIII-lea. Dacă în 1715 existau în această unitate administrativă 6 târguri, la sfârșitul secolului s-a ajuns la un număr de 15 târguri. Pe baza conscripțiilor, urbariilor și a recensămintelor am încercat să evidențiez evoluția acestor așezări în secolul luminilor. Politica reformistă a absolutismului habsburgic a determinat în mod evident creșterea economică și demografică a târgurilor din comitat. Dintre cele 15 târguri existente la 1787 doar Aradul avea caracteristici urbane evidente. Totodată aici era concentrată 6,15% din populația întregului comitat.

Prin comparația cu alte comitate din Transilvania și Ungaria am urmărit să evidențiez și să cuantific diversele aspecte privind gradul de urbanizare înregistrat în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea. Evoluția târgurilor din comitat a fost similară cu ceea ce s-a întâmplat în Europa centrală, unde caracterul agrar al acestor așezări era predominant.

³⁴ Media este obținută strict pentru populația din târguri fără orașele libere regești. Cf. Avram Andea, *op. cit.*, p.137-139

³⁵ *Ibidem*, p. 139; Alexa Csetri, Ștefan Imreh, *op. cit.*, p. 64

³⁶ Cf. Dezső Dany, Zoltan David, *op. cit.*, p. 50-51

Toate datele de mai sus sunt în măsură să ne prezinte o imagine despre ceea ce a însemnat dezvoltarea habitatului urban și semiurban în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea. Cifrele ne oferă perspectiva cantitativă a unui proces de urbanizare ale cărei baze s-au pus în acest secol și care a continuat în secolul următor. Beneficiile au fost multiple, mergând de la creșterea demografică și mobilitate socială sporită până la progresul economic și dezvoltarea edilitară, toate acestea fiind circumscrise unui proces de modernizare a structurilor și mentalităților sub influența directă a absolutismului habsburgic.

Résumé:

Cette étude soumet à notre attention certains aspects qualitatifs et quantitatifs liés aux zones urbaines et semi urbaines d'habitat de l'ancien comté d'Arad dans le XVIIIe siècle.

Si en 1715 il y avait 6 marchés villes, à la fin du siècle étaient déjà 15. Se fondant sur les conscriptions, urbaniens et de recensement, j'ai essayé de détecter l'évolution des petites villes au cours de l'entière dix-huitième siècle. Réforme de la politique de l'absolutisme des Habsbourg a déterminé même d'une augmentation économique et démographique dans les marchés villes du comté d'Arad. Entre les 15 marchés villes de la région existant en 1787 seulement Arad avait évidentes caractéristiques urbaines. Là se trouvait concentré 6,15% de la population du comté.

Par comparaison avec les autres départements de Transylvanie et de la Hongrie, j'ai poursuivi à distinguer et à quantifier les différents aspects du degré d'urbanisation dans le comté d'Arad enregistrées dans le XVIIIe siècle. Le développement des marchés villes du comté d'Arad a eu la même évolution avec ceux de l'Europe centrale et orientale, parce que le caractère agricole de ces localités était prédominant.

L'évolution vers l'urbanisation était évidente long du XVIIIe siècle, tant en termes de croissance de la population et d'une grande mobilité sociale et aussi en fonction de la situation économique et développement édilitaire. Les transformations, en sens de la modernisation, enregistrée au cours du XVIIIe siècle ont été le sous-sol de l'avenir du processus d'urbanisation du comté d'Arad dans le siècle qui a suivi.

Mots-clés: urbanisation, Transylvanie, Arad, les villes de marché, XVIIIème siècle, l'habitat.

Sources

DJAN Arad, *fond PmA*: Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, *Fond Primăria Municipiului Arad*. (National Archives of Arad County, *Fund Arad City Hall*).

References

Andea, A. (1985). Habitat și populație în Transilvania în secolul al XVIII-lea. in *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*. Cluj.

Bacsikai, V. (1995). Small Towns in Eastern Central Europe. in vol. *Small Towns in Early Modern Europe*, ed. Peter Clark. Cambridge.

Ciuhandu, G. (1940). *Românii din Câmpia Aradului de acuma două veacuri*. Arad.

Csetri, A. and Imreh, S. (1966). Aspecte ale situației dezvoltării orașelor din Transilvania (1786-1848). in „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*” seria Historia XI. fasc. 2. Cluj.

Cucu, V. (2000). *Geografia așezărilor rurale*. Târgoviște.

Danyi Dezső, D. and Dávid, Z. (1960). *Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787*. Budapest.

Klusakova, L. (1991). The Asymmetry of Urban Growth. in *Historická demografia*, nr. 15, Praha.

Kovach, G. and Roz, A. (1977) *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*. Arad.

Mândruț, O. and Ardelean, A. (1978). Rolul condițiilor fizico-geografice în evoluția populației și așezărilor umane din județul Arad. in *Ziridava X*.

Popp, N. (1947). *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*. București.